

ANDRES KÜNG:

Estland inför OS

Författaren Andres Küng tilldelades i fjol Herbert Tingsten-priset för sitt författarskap om frihetskamp i både öst och väst. Han har utgivit ett 25-tal böcker på svenska, bland dem flera som behandlar våra baltiska grannländer Estland, Lettland och Litauen. De olympiska segeltävlingarna kommer i sommar att äga rum utanför Tallinn. Den bild turisterna då får av livet i de baltiska staterna stämmer illa överens med den Küng målar upp. Myndigheterna slår obönhörligt ned på alla försök till "antisovjetisk propaganda".

– Estlands nye partichef utsatt för tre misslyckade mordförsök!

Så lød en dramatisk rubrik som gick genom världspressen för ett knappt år sedan. Underjordiska källor i vårt grannland Estland rapporterade att den nye kommunistledaren Karl Vaino utsatts för upprepade attentat. Uppgifterna förmedlades av journalisten Alex Milits i Sverige, som har kontakter med demokrater i bla Estland.

Det första attentatet skall ha skett utanför gruvstaden Kohtla-Järve i norra Estland. Gruvarbetarna hade gått i strejk. Myndigheterna svarade med att kalla in trupper. Partichefen reste till platsen för att tala till gruvarbetarna, men möttes av skottlossning. Vaino klarade sig, men hans chaufför dödades. Gärningsmännen flydde. Andra gången skall partichefens bil ha trängts av vägen utanför huvudstaden Tallinn. Den gången klarade sig både Vaino och hans (nye) chaufför utan skador.

Tredje gången skall partichefen ha blivit beskuten, när han lämnade sitt fritidshus väster om huvudstaden. Huset omges av ett högt staket och är strängt bevakat. Även den gången missade attentatsmännen sitt mål, men lyckades försvinna.

Om Vaino verkligen utsatts för mordförsök är det ytterligare tecken på missnöjet och oron i dagens Estland. Fjolårets missväxt har ytterligare förvärrat försörjningsläget. Det råder bla stor brist på kött.

Köttbristen lär inte bli mindre framöver. Den amerikanska spannmålsbojkotten väntas minska fodertillgången för slaktdjur också i de baltiska republikerna. Och det bör leda till fortsatt köttbrist under de närmaste

åren. Den sovjetiska spannmålsskörden uppgick i fjol enligt officiella uppgifter till 179 miljoner ton – hela 40 miljoner ton mindre än beräknat. Därför kommer man att känna av USA-presidenten Carters beslut att stoppa exporten av 17 miljoner ton spannmål till Sovjet.

Segel-OS i Tallinn

Esterna hoppas nu att det åtminstone i sommar skall finnas gott om kött i huvudstadens affärer. För då skall segeltävlingarna under 1980 års sommar-OS enligt planerna gå av stapeln i Tallinn.

Sovjetmyndigheterna brukar allmänt ge turiststäder extra tilldelning av livsmedel och andra konsumtionsvaror. Inför OS väntas man gå ännu längre för att ge utländska besökare intryck av att det råder ett materiellt överflöd i olympiastäderna Moskva, Kiev och Tallinn.

Den estniska allmänheten tycks hysa blandade känslor inför denna olympiad. Optimisterna pekar på att tävlingarna ger ett unikt tillfälle att åter visa världen var Estland ligger – att det fortfarande finns ett estniskt folk som överlevt och börjat leva igen. De pekar också på att myndigheterna satsar mycket pengar på att bygga nytt och snygga upp stadsbilden. De förändringarna kommer att bestå också efter OS.

Pessimisterna invänder att världen vet så litet om Estland idag, att sovjetpropagandan kan lura många okunniga journalister. De kommer att se Potemkin-kulisserna men inte sanningen bakom dem. Och de stora byggnadsprojekten kommer att locka ytterligare

ryssar till landet. Det skulle öka det redan starka förryskningstrycket i Estland.

De närmaste månaderna får visa vem som får störst utbyte av OS i Moskva, Kiev och Tallinn (om det nu blir något OS efter alla bojkottdiskussioner) – makthavarna i Moskva eller demokratiska motståndsgupper på olika håll i imperiet.

Baltisk gerillakamp

Grunden till dagens motstånd mot sovjetmakten i Estland lades redan under andra världskriget. De baltiska staterna Estland, Lettland och Litauen införlivades då med tvång i Sovjetunionen efter att ha varit självständiga mellan första och andra världskriget.

Den organiserade gerillakampen mot ockupationsmakten ebbade gradvis ut under 1950-talet. De baltiska gerillagrupperna, kunde, till skillnad från senare års sk nationella befrielseörelser i bl a Sydostasien och södra Afrika, inte dra sig tillbaka för vila, utbildning och utrustning i vänligt sinnade grannländer.

Baltikums grannländer – Finland i norr (med sovjetiska trupper i Porkkala nära Helsingfors), Sverige i väster och Polen i söder – befann sig under mer eller mindre starkt tryck från den sovjetiska stormaktsgrannen. Sverige var ju också det första och är än idag nästan det enda land i hela den demokratiska västvärlden som erkänt den sovjetiska ockupationen av de baltiska staterna. Sedan västländerna med USA i spetsen vägrat hjälpa de ungerska upprorsmännen hösten 1956 insåg också de sista gerillasoldaterna i

Baltikum att omvärlden glömt eller struntat i deras öde.

Kollektiviseringen av det baltiska jordbruket och massdeportationerna av balter till sibiriska läger ryckte också undan den inhemska grunden för gerillan i Baltikum.

Också på senare år har det hänt att yngre ester anklagats för att med våld vilja störta sovjetmakten. Krönikan om löpande händelser, underjordiskt organ för medborgarrättsrörelsen i Sovjet, har tex rapporterat om fyra unga ester som arresterades i juni 1970 – Raivo Lapp, Enn Paulus, Sven Tamm och Andres Vösu. De anklagades för olaga vapeninnehav och försök att grunda en hemlig sammanslutning, som i ett framtida krig skulle kämpa mot Sovjetunionen. Tre av ungdomarna dömdes till mellan två och ett halvt och fem års straffarbete, medan den fjärde slapp undan med tre års ungdomsfängelse.

Knappt ett år efter denna rättegång arresterades ännu en est, Villem Saarte, för att han försökt organisera nationellt sinnade ester. Han dömdes till fyra och ett halvt års straffarbete.

Sådana episoder – och de påstådda mordförsöken mot den nye partichefen Vaino – rubbar inte huvudintrycket. Det väpnade motståndet mot sovjetmakten ebbade i stort sett ut vid mitten av 1950-talet. Det fredliga motståndet lever än och tycks snarast ha vuxit sedan mitten av 1960-talet.

Demokratiskt motstånd

Ett nyckelår i den demokratiska rörelsens framväxt var 1968. I Moskva ställdes fyra

ryska medborgarrättskämpar inför rätta – Galanskov, Ginzburg, Dobrovolskij och Lasjkova. De hårda domarna ledde till protester från andra sovjetiska intellektuella. De krävde respekt för gällande lag och varnade för en ny stalinism. Den sovjetiska inmarschen i Tjeckoslovakien i augusti 1968 ledde till en uppmärksammas demonstration på Röda torget i Moskva. Demonstranterna fängslades och så följde nya protester.

Den demokratiska rörelsen i Ryssland fick snabbt avläggare i Estland, Lettland och Litauen, där den kunde anknyta till ett senare och starkare demokratiskt arv än i Ryssland. En rad protestbrev har under det senaste årtiondet smugglats ut från olika underjordiska motståndsgupper till Förenta Nationerna, FN-kommissionen för mänskliga rättigheter, USA-kongressen, Amnesty International, deltagarna vid den europeiska säkerhetskonferensen med flera.

Brevskrivarna har genomgående vädjat till världssopinionen att inte glömma de baltiska folkens frihetskamp. Man har vidare vädjat till sovjetledarna att åtminstone respektera sin egen grundlag, FN-deklarationen om mänskliga rättigheter och Helsingfors-överenskommelsen.

De första dokumenten

Det första dokumentet från demokrater i Estland som nådde väst var en essä som skrevs i juli 1968. Den kallades "Att hoppas eller handla" och undertecknades med "Åtskilliga företrädare för den tekniska intelligentian i Estland". De anonyma brevskrivarna betonar bla behovet av en moralisk

väckelse. Kommunisterna med sin materialistiska ideologi anklagas för att ha förstört kristna värden utan att ersätta dem med något nytt.

Några avsnitt av dokumentet känns smått profetiska med tanke på den sovjetiska upp- rustningen och expansionismen under det senaste årtiondet – från Tjeckoslovakien 1968 till Afghanistan 1980. Brevskrivarna varnar upprepade gånger för risken att stalinismen skall återuppträda i Sovjet och kräver en fredlig utrikespolitik: "Vi måste sluta med att vettlöst samla nytt land, inte öka vår stormaktsstyrka eller fortsätta vår aggressiva politik ... Eftersom inte bara hälften utan större delen av ansvaret för spänningen i världen vilar på oss, måste vi ta de första och största stegen till försoning".

Tonen i detta dokument antyds också av några slutmeningar: "Ett direkt närmande mellan staterna är nödvändigt, inte bara ett avlägsnande av motsättningarna; inte bara samexistens, utan försoning; inte bara kamp mot den fysiska hungern, utan ett stillande av människors moraliska hunger; inte bara tillbakahållande av stalinismen, utan dess fullständiga utrotande; inte bara amnesti, utan återupprättelse för de fängslade och garanti för att ingen i framtiden skall förföljas på grund av sin politiska uppfattning; inte en otillräcklig reform av ekonomin, utan en grundläggande omläggning av det ekonomiska systemet."

Det andra dokumentet från Estland som nådde väst 1968 var "Öppet brev till medborgarna i Sovjetunionen", undertecknat av "Gennadij Aleksejev, kommunist". I brevet fördöms den sovjetiska inmarschen i Tjecko-

slovakien, samtidigt som författaren tycks anse att det krävs "ett nytt parti, som efter en lång ideologisk kamp kommer att leda ett socialistiskt samhälle till förståndets, rättvisans och humanismens seger samt låta intellektuell frihet blomstra i vårt land".

Gennadij Aleksejev visade sig vara en pseudonym för Gennadij Gavrilov, en då 31-årig officer i den baltiska flottan. Så kallas den sovjetiska östersjöflottan, som har fått sitt namn av att Östersjön på ryska (liksom på engelska) kallas Baltiska havet.

Gavrilov dömdes av en militärdomstol till sex års straffarbete. Ytterligare två officerare dömdes i samband med denna affär; den då 28-årige Aleksej Kosyrev till två års straffarbete och Georgij Paramonov till psykiatrisk vård vid det särskilda mentalsjukhuset i Tjernjakovsk. De tre sades ha grundat ett "Kampförbund för politiska rättigheter" som skulle kämpa för att FN-deklarationen om mänskliga rättigheter respekterades i Sovjet.

Brev till FN

Ett par år senare sände Estniska Demokratiska Rörelsen och Estniska Nationella Fronten ett par uppmärksammande dokument till Förenta Nationernas generalförsamling och generalsekreterare. Där krävde man:

- 1) Att ett självständigt Estland återupprättas inom de gränser som fastställdes vid freden i Tartu mellan Estland och Sovjetryssland år 1920,
- 2) Att Estland – som tidigare medlem av Nationernas Förbund – upptas som medlem av Förenta Nationerna.

I ett följebrev till FN:s generalsekreterare skildras den befolkningsmässiga utvecklingen i Estland. Strax efter kriget var bara 3 procent av befolkningen i Estland icke-ester. Enligt 1970 års folkräkning hade den siffran ökat till 32 procent. Det innebär att esterna kommer att vara i minoritet i sitt eget land före sekelskiftet om den nuvarande utvecklingen får fortsätta.

I följebrevet förklaras vidare att dagens läge inte kan godtas:

- därför att en existens utan någon verklig garanti för framtiden, med ständigt växande tillströmning av ryska kolonisationer, är värre än ingen existens;

- därför att friheter och rättigheter, som hycklande finns på papperet men som i verkligheten aldrig får användas, är sämre än fullständig avsaknad av friheter;

- därför att öppen kolonialism har en benägenhet att skapa slavar och frihetskämpar, medan förklädd kolonialism, pseudo-frihet, och tvetalan satt i system enbart åstadkommer andliga krymplingar och självbe dragare, människor som är rädda för att ens tänka på vissa sanningar och dra slutsatser (säkerhetstjänsten lyssnar) eller som är vana vid att tänka på ett sätt och tala på ett annat.

Under nuvarande förhållanden ser brevskrivarna bara två möjligheter för det estniska folket:

- om det inte gör motstånd, erbjuds det en långsam och gradvis förryskning;

- om det bjuder aktivt motstånd, kommer man att göra upp räkningen med hela folket snabbt och brutalt; de intellektuella och den aktiva delen av folket kommer att fångas och deporteras, resten av befolkningen kom-

mer att utsättas för ett intensivt förryskningstryck och vedergällningshandlingar.

Brevskrivarna noterar att FN hjälper många folk till nationellt oberoende, vilka aldrig tidigare har varit oberoende i detta ords nuvarande mening. De nämner att FN erkänner också de allra minsta folks och territoriers rätt att bilda oberoende stater (tex Maldiverna och Nauru) och menar att Världsorganisationen har enligt den ett ännu större ansvar gentemot de baltiska folken som med våld berövats sin forna självständighet.

De sovjetiska myndigheterna satte igång en klappjakt på brevskrivarna så fort breven från Estniska Demokratiska Rörelsen och Estniska Nationella Fronten uppmärksammats i väst. I december 1974 genomfördes husundersökningar i ett stort antal lägenheter och många människor arresterades.

Medan den sovjetiske partiledaren Leonid Bresjnev mötte andra statsmän under den europeiska säkerhetskonferensens högtidliga slutakt i Helsingfors sommaren 1975, jagades övertygade demokrater i grannlandet Estland, bara åtta mil söder om den finländska huvudstaden av Bresjnevs säkerhetsmän. De estniska demokraternas brott var att de tagit Helsingfors-överenskommelsens ord om "friare utbyte av människor och idéer över gränserna" på allvar och därför skrivit till FN.

Efter ett års förhör och husundersökningar ställdes några medlemmar av Estniska Demokratiska Rörelsen inför rätta i oktober 1975. Esten Kalju Mätik och halvryssen Sergej Soldatov dömdes till 6 års straffarbete i läger med sträng regim för "antisovjetisk

agitation och propaganda" – alltså för att de skrivit brev till FN. Ännu en est, Mati Kiirend, samt ukrainaren Artem Juskevitič dömdes till 5 års straffarbete i samma slags läger.

De "fyra från Tallinn" som de kallats av andra politiska och religiösa fångar tycks inte ha blivit knäckta i lägren. De har undertecknat en rad olika protestbrev och deltagit i hungerstrejker. Soldatov och Mätik stod bla som första undertecknare på en vädjan från nitton politiska fångar i det ökända Potma-läget i februari 1976. De förklarade bla:

– Vi hålls fängslade i fängelser, koncentrationsläger med sträng regim, i mentalsjukhus, fullständigt avskurna från omvärlden. Vi tvingas arbeta med ytterst dålig föda och nästan utan betalning, 48 timmar i veckan. Vi tvingas dagligen delta i politiska omskolningstimmar. Vi straffas för den minsta förseelse, vi märks och torteras av hunger och svält. Vi vädjar till er att träda fram och försvara oss och att kräva att ledarna för Sovjetunionens kommunistparti och vårt lands regering respekterar Helsingfors-konferensens slutdokument, FN-deklarationen om mänskliga rättigheter och den Internationella konventionen om mänskliga rättigheter. Vi ber er kräva vår frigivning som ett praktiskt bevis på genomförandet av ovan nämnda dokument till både anda och bokstav, att kräva ett slut för politisk förföljelse, hat och deportationer.

"Politiska fångar i Potma" (Namnteckningar).

Framtiden

Det sägs ofta att arbetare och bönder i Sovjet bryr sig mera om stigande levnadsstandard och social trygghet än om de medborgerliga rättigheter som en del av den sk intelligentian kämpar för. Men nu när de ekonomiska och sociala problemen ökar också i Sovjet, växer även missnöjet bland arbetare och bönder.

I Baltikum överbryggas dessutom den påstådda klyftan mellan "demokraterna" och "folket" av nationellt förtryck och ekonomisk utsugning från den sovjetiska centralmaktens sida. Det drabbar alla – utom den lilla eliten.

De materiella brister som finns kvar är inte de viktigaste för de demokratiska motståndsgруппerna. Oberoende av hur hög den yttre levnadsstandarden kan bli i framtiden kvarstår det grundläggande dilemma. Det kan sammanfattas med bibelordet att människan inte lever bara av bröd.

För varje år som går medan den materiella levnadsstandarden blir mer uthärdlig, kan bristen på andlig frihet och för oss självklara mänskliga rättigheter kännas allt mer outhärdlig för många människor på andra sidan Östersjön. Därför kommer det demokratiska motståndet i Baltikum att leva vidare, så länge sovjetledarna fortsätter att kränka sin egen grundlag och FN-deklarationen om de mänskliga rättigheterna.